

атаясамлівання чалавека з крыніцай выпраменьвання і асноўным варыянтам можна назваць варыянт з дакладна вызначанай крыніцай выпраменьвання «ува лбе месяц/сонца/зорка». Гэты стэрэатып, відавочна, з'яўляецца старажытным, таму што пэўныя паралелі можна знайсці як у іншых славянскіх народаў (рускіх, сербаў, македонцаў), так і ў народаў неславянскага паходжання (германцаў, скандынаваў). Пазіцыі параўнання і якаснай характарыстыкі таксама прысутнічаюць у фальклоры названых народаў, але менш рэгулярна. На жаль, межы артыкула не дазваляюць прывесці прыклады, якія сведчаць аб гэтым. Здаецца, што пазіцыі, пра якія ішла гаворка, адлюстроўваюць не толькі сучасны стан рэалізацыі моўнага стэрэатыпа, але і некаторыя этапы яго развіцця: дакладнае вызначэнне чалавека як крыніцы выпраменьвання, потым, калі гэтае адзінства пачынае распадацца, чалавеку яшчэ надаецца здольнасць ззяць, але крыніца выступае толькі як аб'ект параўнання, і ў рэшце рэшт у свядомасці носьбітаў мовы сувязь чалавека і святла амаль зусім парываецца, што (у балгар у меншай ступені, у беларусаў у большай) прыводзіць да змяшчэння элементаў 'золата' і 'срэбра' да межаў перыферыі моўнага стэрэатыпа, і не выключана, што праз некаторы час адбудзецца яго канчатковае адмежаванне. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што сусветнай культуры вядомы з'явы, падобныя да гэтага моўнага стэрэатыпа: акрамя цікавых паралеляў у міфалогіі (напрыклад, вока ў лобе цыклопа, якое параўноўвалася з сонцам у грэчаскай міфалогіі, трэцце вока ў лобе ў індыйскай міфалогіі), чалавеку надаецца здольнасць ззяць, напрыклад, у хрысціянстве (німб, арэол вакол галавы чалавека ці ззянне, ахопліваючае яго палкам), ці ў класічнай ёгі, дзе асноўныя цэнтры розных відаў выпраменьвання, у тым ліку і светлавога, знаходзяцца як раз у сярэдзіне ілба, у патыліцы, у грудзях і ў канечнасцях (параўн. прыклады ў пачатку артыкула). Магчыма, гэтыя факты не маюць непасрэднага дачынення да моўнага стэрэатыпа, але даюць падставу для разважання аб суадносінах менталітэту чалавека і рэальі навакольнага свету.

Такім чынам, мы бачым, што этналінгвістычны сінтэтычны падыход да мовы мае вялікі патэнцыял у вывучэнні фактаў розных моў, дазваляе паглыбіць уяўленне мовы фальклора як своеасаблівага кансерванта старажытнасці, з аднаго боку, і магчымасці рэканструкцыі ў пэўнай ступені працэсаў мыслення на падставе моўных стэрэатыпаў, з другога.

Спіс скарачэнняў назваў крыпіц

БКЭ — Беларускі казачны эпос. Мн., 1976; БНПП-6 — Българска народна поезия и проза в шест тома, т. 6. Народни приказки. София, 1982; БНТ-9 — Българско народно творчество в дванадесет тома, т. 9. Приказки вълшебни и за животни. София, 1963; ЗН — Георгиев Македонски М. Зимни ноши. Сборник от народни приказки и песни от Кюстендилско. София, 1900; ДиЖ — Дървото на живота. Български народни приказки, разказани от Сп. Джуренов, записани от Ив. Джуренов. София, 1963; НРС-1 — Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах. М., 1957. Т. 1; ПСп-2 — Периодическо списание, кн. 2. Средец, 1882; ПСп-7 — Периодическо списание, кн. 7. Средец, 1884; СБНУ-1—56 — Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (после кн. 19— Сборник за народни умотворения и народопис), кн. 1—56, 1889—1986; Фед — Fedorowski M. Lud Białoruski na Rusi Litewskiej. Krakow, — 1902. Т. 2. Cz. 1. ЧК-1, 2 — Чарадзейныя казкі ў двух тамах. Мн., 1973, Т. 1—2. Мн., 1978.

Спіс скарачэнняў географічных назваў

Бабр. р. — Бабруйскі р-н; Белогр. — Белградчышко; Бр. в. — Бранская вобл.; Брезн. — Брезнішко; Ваўк. п. — Ваўкавыскі павет; Гар. п. — Гарадоцкі павет; Гом. п. — Гомельскі павет; Ельн. п. — Ельніцкі павет; Искр. — Искрејко; Кюст. — Кюстендилско; Маз. п. — Мазырскі павет; Нов. п. — Наваградскі; Новоп. — Новопазарско; Орх. — Орханийско; Паз. — Пазарджишко; Плов. — Пловдив; Паст. п. — Пастаўскі павет; Първ. — Първомайско; Рэч. п. — Рэчыцкі павет; Соф. — Софійско; Чав. п. — Чавускі павет.

В. В. ПРЫЁМКА

ПРАБЛЕМА ўЗАЕМААДНОСІН ПАЭЗІІ З АБРАДАМ У ВЯСЕЛЛІ ПІНШЧЫНЫ

Вясельныя рытуалы Піншчыны па свайму вонкаваму афармленню, функцыях і месцы ў абрадзе выяўляюць цесную сувязь з вясельнай абраднасцю ўсёй Беларусі. Разам з тым, у пінскім вяселлі ёсць спецыфічныя дэталі і элементы, якія ў спалучэнні з існуючымі ў ёй агульнабеларускімі ствараюць непаўторную карціну. Напрыклад, у перадвясельных абрадах асаблівае месца належыць такому этапу, як «пярэпыты», важным момантам лічыцца выкуп каравая ў каравайніц, асаблівае значэнне надаецца рытуалу частавання вадой, якую на

наступную раніцу пасля вяселля маладая жонка прыносіць да хаты. Гэты рытуал адбываецца адначасова з традыцыйнай прыгаворкай п'ючых ваду: «Салодка вада!» і да т. п.

Лакальная рэалізацыя на Піншчыне інварыянтнай схемы беларускага вясельнага абраду абумоўлівае і спецыфіку ўзаемаадносін вясельнай паэзіі з рытуаламі і працэдурамі. Пры вывучэнні сучаснага стану пінскай вясельнай абраднасці выяўляецца не толькі розная ступень насычанасці песнямі тых ці іншых этапаў вяселля, але і поўная адсутнасць песеннага суправаджэння некаторых абрадавых дзеянняў. Так, «пярэпыты» — бяспесенная зона абраду, а паэзія, звязаная з караваем, уражвае жанравым багаццем. Выяўленне заканамернасцей узаемаадносін вясельнай паэзіі з абрадам вымушае звярнуцца да разгляду абраднасці ў дыяхранічным аспекце. Вывучэнне дынамікі ўзаемаадносін песеннай паэзіі і абраду ў асобным рэгіёне на працягу доўгага часу ў сваю чаргу дасць магчымасць выявіць заканамернасці прастора-часовага размяшчэння і функцыянавання жанраў беларускай вясельнай лірыкі, вызначыць, што ў беларускай вясельнай абраднасці з'яўляецца інварыянтным, а што вар'іруецца, і нават паставіць задачы прагнастычнага характару.

Трэба заўважыць, што пытанне аб формах сувязі слоўных твораў з абрадам належыць у фалькларыстыцы да ліку дыскусійных. Яно па-рознаму вырашалася на матэрыяле рускага і беларускага вяселля. Для адных даследчыкаў, пачынаючы з Ю. М. Сакалова і У. Я. Пропа, семантычная і функцыянальная залежнасць песні ад абраду была відавочнай. У. Я. Проп адзначаў, што вясельныя лірычныя песні «разумець і вывучаць... можна толькі з улікам абраду, у склад якога яны ўваходзяць». Ён сцвярджаў, што «вывучэнне гэтых песень як «чыста» лірычных было б няправільным»¹.

Іншыя вучоныя настойвалі на тым, што выразная функцыянальная сувязь паміж паэзіяй і абрадам ў вяселлі адсутнічае. Так, Н. П. Калпакова, параўноўваючы замацаванасць за абрадам песень і галашэнняў, прыйшла да вываду, што песні больш рухомыя і «ў большасці выпадкаў з'яўляліся як бы ўпрыгожваючымі ўстаўнымі эпізодамі»². Гэтае палажэнне можа быць і правільным для рускага вяселля, у якім іншая сістэма жанраў, але яно не адлюстроўвае спецыфікі вяселля беларускага, і ў асаблівасці пінскага, дзе песні такія шматлікія, інтэнсіўныя, так шчыльна «нанізаны» на абрад, што займаюць у ім цалкам вызначанае месца; іх храналагічная паслядоўнасць як асноўнага, вядучага жанру ясна ўсведамляецца выканаўцамі. Сюжэтныя сітуацыі, вобразная сістэма і сімволіка песень Піншчыны не дазваляе ім лёгка перамяшчацца па абраду. Для спецыяліста не складзе цяжкасці ўстанавіць, што песня «Ой, вянку, мой вянку» замацавана за такім этапам, як «Вянкі». А ў рамках каравайнага абраду песня «Ой, пайду я», дзе апаўдаецца аб падрыхтоўцы да выпечкі вясельнага хлеба, заўсёды будзе папярэднічаць песні «Мядзведзь барадаты» — аб выкупе каравая.

Зразумела, неабходна ўлічваць і назіранні вучоных над працэсамі, якія вызначаюць узаемаадносіны песні з абрадам у рускім і ўкраінскім вяселлі, каб лепш разумець нацыянальную спецыфіку беларускага ў яго рэгіянальных варыянтах. Калі ў рускім вяселлі ўсё павялічваецца група песень, якія могуць выконвацца ў розных абрадавых сітуацыях, то ў беларускім, і ў прыватнасці на Піншчыне, дзе захавалася ў цэласнасці ўвесь вясельны комплекс і характар структурных сувязей як паміж самімі жанрамі, так і паміж песеннай паэзіяй і абрадам, назіраецца іншая карціна. Выдатная даследчыца беларускага вяселля Л. А. Малаш мела ўсе падставы сцвярджаць, што змест беларускіх вясельных песень «раскрываецца праз абрад, які часта з'яўляецца адзіным фактарам пры глумачэнні песень. Нават сама ідэя песні ў цэлым можа аказацца незразумелай, калі не браць пад увагу звязанага з ёй абраду»³. Гэты вывад, як мы мелі магчымасць упэўніцца, пацвярджаецца і пінскімі матэрыяламі.

Сярод беларускіх фалькларыстаў пытанне аб песняй сувязі паэзіі з абрадам не выклікае прыцуповых рознагалоссяў. Н. С. Гілевіч, В. А. Захарава, А. Ю. Лозка, Т. Б. Варфаламеева і інш. не аднойчы падкрэслівалі, што ў беларускім вяселлі на кожным этапе спявалі адпаведныя песні, якія мелі своеасаблівы змест і матыў. Тым не менш дадзеную праблему можна аднесці да ліку тых, якія маюць патрэбу ў дадатковым разглядзе на рэгіянальных матэрыялах. У рамках жывога, канкрэтнага абраду вырашэнне такіх пытанняў, якія уплыў абраду на фарміраванне жанравай сістэмы вясельнага фальклору, на дынаміку функцыянавання жанраў, на заканамернасці з'яўлення, замацавання, пераасэнсавання ці звічнення пэўных вобразаў і матываў, набывае асаблівую пераказальнасць.

Вясельныя песні пінчукоў не толькі заўсёды выконваліся ў час абраду, але, як адзначалі даследчыкі пінскай вясельнай абраднасці Р. Зянькевіч, М. В. Доўнар-Запольскі, В. А. Захарава, народжаны ім, што, аднак, не азначае «прамога» паўтарэння абрадавага рытуалу ў песні⁴. Абрадавы фальклор, як трапна заўважыў М. М. Нікольскі, не толькі па-свойму ідзе за пэўнымі момантамі абраду, то растлумачваючы, то дапаўняючы, то паэтызуючы іх, але і выяўляе ўласныя планы значэнняў⁵. У вясельных песнях Піншчыны пераасэнсаванне рэальнасці, перайначванне свету рэальнага ў ідэальны змяняе і прастора-

часавыя рамкі абраду, уключае яго ў касмічную сістэму каардынат. Напрыклад, у рытуальнай песні «Сышце пшаніцу ў новы карыта», якая суправаджае ад'езд жаніха па нявесту, паэтычна ствараецца вобраз дарогі, спрыяльнай для маладога. Гэта дасягаецца за кошт трансфармацыі рэальнай прасторы ў міфа-паэтычную: «У вялікай дарозе трое варотаў: У першых варотах месячык свеціць. У другіх варотах сонейка грэе. А ў трэціх варотах малады едзе». Міфалагічныя рысы набывае і выпраўляючая сына маці, якая яго «месяцам аперазала, зоркаю засцягнула, долею агарнула».

Параўноўванне пінскай вясельнай абраднасці з рускай дазваляе зрабіць вывад аб розных тыпах фальклорнага працэсу ў іх. Калі фальклорнае ўсведамленне тварцоў рускай вясельнай паэзіі больш традыцыйнае, кансерватыўнае, то фальклорнае ўсведамленне пінчукоў было больш мабільным, гуманізаваным, арыентаваным на змяненні жывецкай асновы абраду, што асабліва выразна відаць пры супастаўленні функцыянальна блізкіх песень у рускім і палескім вясельных абрадах. Так, у рускіх песнях сватанне і паездка жаніха па нявесту традыцыйна паказваецца як паляванне (гэты матыў захоўваецца ў беларускіх калядках) і баявы паход. Песні Піншчыны ўжо далёкія ад гэтага супастаўлення: «Едзе жанішок да дзеўкі, як месячык да зоркі», просіць у маці «дзевяці коней, а дзесятага варавага — пад мяне маладога, а адзінаццату жарабіцу — пад маю маладзіцу». У хаце нявесты яго «доўга ждудзь», сустракаюць з ласкай і прывітаннем: «пёшчанька мёдам частуе», разумная свашка жаніху «слала бор белым радзэнцам, а дарожаньку палапенцам»; сам жаніх выступае не як заваёўнік, а як дарагі гасць, які «прывёз Анечы гасцінцу». Дзеля справядлівасці трэба сказаць, што вобраз «паездка па нявесту — баявы паход» у палескай паэзіі захаван, напрыклад, у песні «Расхадзіўся ясны месячык па небу», запісанай у Бярозаўскім раёне Брэсцкай вобл., але гэта хутчэй выключэнне, чым правіла.

Вялікую цікавасць у аспекце заяўленай для вывучэння праблемы ўяўляе такое пытанне, як эвалюцыя жанравай сістэмы. І хаця канчатковыя вывады рабіць рана, аналіз пінскай вясельнай абраднасці выяўляе некаторыя тэндэнцыі, характарызуючыя дынаміку ўзаемаадносін песеннай паэзіі з абрадам. Пры захоўванні асноўнай канвы абраду і зместу рытуалаў, іх семантыка не заставаўся нязменнай, што прыводзіла да зрушэння акцэнтаў унутры жанравай сістэмы, да ўзаемапрацікнення жанраў, размывання жанравых межаў.

Не выклікае сумненняў, што фарміраванне жанру заклінальных песень было абумоўлена магічнай функцыяй абраду. Цяжка сказаць, наколькі гэты жанр быў характэрны для пінскага вяселля, таму што ў запісах XIX—XX ст. зафіксавана толькі некалькі прыкладаў формульна-заклінальных твораў, хаця заклінальныя матывы нярэдка ўключаюцца ў рытуальныя і велічальныя песні. Можна згадаць з думкай А. С. Ліса аб велічальных песнях як стадыяльна пазнейшых у адносінах да заклінальных, але функцыянальна блізкіх да іх⁶. Відаць, у вясельнай паэзіі пінчукоў развіццё жанру велічальных песень адбывалася асабліва інтэнсіўна, а іх мэтавая ўстаноўка — паказаць жадаемае як бы ўжо існуючым, з мэтай набліжэння і ўвасаблення яго ў рэальным жыцці, садзейнічала выцісканню заклікальных песень, формульны характар якіх абмяжоўваў развіццё жанру, вычэрпваў сябе ў невялікай колькасці тэкстаў. Асабліваасцю выканання велічанняў на Піншчыне было тое, што яны прымеркаваны да пэўных момантаў вясельнага абраду: выконваліся на двары нявесты і жаніха, калі ён прывозіў жонку да сваёй хаты, а таксама ў час бяседы ў маладога. Разам з тым неабходна адзначыць, што змест іх нярэдка выходзіць за межы абраду: у іх адлюстроўваюцца матывы, якія паказваюць псіхалагічныя ўзаемаадносіны жаніха і нявесты, раскажваюць аб выніках вясельных дзеянняў, злучаюць маладых і г. д. У гістарычным плане эвалюцыі жанру гэта — першая ступень аслаблення сувязі слоўных твораў-велічанняў з абрадам.

Элементы заклікання і ідэалізаванага адлюстравання абрадавага асяроддзя, аб'ектаў і прадметаў, як можна было заўважыць, цалкам звыклія ў рытуальных песнях. Гэты жанр прадстаўлены ў пінскім вяселлі багатай колькасцю твораў, сярод якіх лёгка вылучыць тэксты дзвюх жанравых разнавіднасцей: песні-апавяшчэнні і цырыманіяльныя песні. На нашу думку, песні-апавяшчэнні, якія, дзякуючы іх функцыянальнай нагурузцы — паведаміць пра тое, што адбываецца, зафіксаваць ва ўсведамленні прысутных факт здзяйснення абрадавых дзеянняў — у пэўнай ступені самі з'яўляліся абрадам, узніклі раней песень цырыманіяльных. Можна выказаць меркаванне, што са змяненнем жывецкага рэаліі у абрадавым комплексе пінчукоў адбываецца трансфармацыя, узнікае патрэба «напаміну» ўдзельнікам вяселля аб тых ці іншых дзеяннях у абрадзе — і пінская вясельная абраднасць ініцыявала з'яўленне цырыманіяльных песень з іх функцыяй падрыхтаваць учыненне абрадавага дзеяння, раскажаць аб будучыні.

Неабходна заўважыць, што найбольш «пранікальнымі», адкрытымі для ўзаемадзеяння з творамі іншых жанраў сталі лірычныя песні. Аналіз пінскай вясельнай лірыкі выяўляе ў творах дадзенага жанру некалькі функцыянальных планаў. Гэта, акрамя перадачы думак і пачуццяў выканаўцаў, — каментарый падзей, элементы заклікання і ідэалізацыі. У сувязі з гэтым можна гаварыць аб

узнікненні лірычных песень на мастацкіх традыцыях рытуальных, заклінальных і велічальных песень. Відаць, развіццё пінскай лірыкі стала магчымым, калі на першы план выступіў эмацыянальна-псіхалагічны характар вясельнай паэзіі, калі стала магчымым гаварыць аб асабістых пачуццях.

Сувязь лірычных песень з абрадам, а праз яго і з рэальным жыццём выяўляецца па-рознаму: у адных больш непасрэдна, у большасці апасродкавана. У песнях з элементамі заклінанняў гэта сувязь, здаецца, праступае выразней. Даволі відавочная яна і ў лірычных песнях, дзе ўслаўляецца маладая, яе бацькі, а найболей — каравай. У такіх творах пачуццё і думка цалкам прыцягненыя да абраду, яго мэты і вынікаў. У пінскіх лірычных песнях, якія непасрэдна суправаджаюць абрадавае дзеянне і ўяўлялі сабой маналагічнае выказванне або дыялог з бацькамі, сяброўкамі, вышэйшымі істотамі, сувязь з абрадам здаецца заглыбленай, але асноўнае ў іх — не паказ абраднасці, а адлюстраванне перажыванняў, звязаных з ёю.

Аналіз пінскага матэрыялу ў рамках даследуемай праблемы прадугледжвае таксама разгляд некаторых аспектаў уплыву побыту, абраду на фарміраванне тых ці іншых паэтычных вобразаў і матываў. Не выклікае сумненняў, што рэальныя адносіны, пераламляючыся праз абрад, ініцыяравалі з'яўленне, пераасэнсаванне і знікненне пэўных матываў і канфліктаў. Так, у пінскіх вясельных песнях прысутнічае матыву разбурэння саду, які мае вытокі ў стэрэатыпах паводзін жаніха на вяселлі. Адлюстраваныя як перажытак у пінскім вяселлі, яны паслужылі зыходным матэрыялам для стварэння сімвалічных вобразаў. Неабходна адзначыць, што правільнае вытлумачэнне апошніх магчыма толькі пры даследаванні іх разам з абрадам. Напрыклад, у песні *Ехалы сватовэ чэрез сад зэланы, / Сокола попустылы, / Вышнёвы сад поломылы, / Соколу холодок зробылы* вобраз сокала сімвалізуе жаніха, які прыехаў па нявесту. Сувязь з абрадам тут галоўным чынам генетычная: абрад садзейнічаў стварэнню песні, але са змяненнем і стратай адпаведнага абраду захоўваюцца толькі асобныя традыцыйныя элементы як паэтычныя вобразы. Так, традыцыйныя элементы абраду, звязаныя са спыненнем вясельнага поезду жаніха перад домам нявесты, у пазнейшых вясельных песнях ператвараюцца ў паэтычную вясельную гульню. Можна дапусціць, што на аснове гэтых песень у выніку трансфармацыі асноўнага вобразу (вішнёвы сад — дзяўчына — нявеста) ці пераасэнсавання абрадавых дзеянняў (напрыклад, калі бацькі жаніха сталі высакаць сад перад сваёй хатай) узніклі песні, якія характарызуюцца «другаснасцю» іх сувязі з абрадам. У песнях, падобных да гэтых, як паказвае пінскі матэрыял, вельмі цяжка, а часам і немагчыма выявіць сувязь вобразаў і матываў са старажытнымі абрадавымі дзеяннямі.

Такім чынам, не выклікае сумненняў наяўнасць цеснай сувязі паміж паэзіяй і абрадам у вяселлі пінчукоў. Высновай узнікнення слоўных твораў з'яўляецца традыцыйны быт, які творца пераасэнсоўваецца праз абрад, адыгрывае структураўтваральную, сюжэтаўтваральную, жанраўтваральную ролю і заўсёды адбіваецца на функцыяніраванні вясельных песень.

¹ Пропп В. Я. // Народные лирические песни. Л., 1961. С. 20.

² Колпакова Н. П. // Лирика русской свадьбы. Л., 1973. С. 247.

³ Вяселле. Песні: У 6 кнігах / Склад і ўступ Л. А. Малаш. Мн., 1980. Кн. 1. С. 18.

⁴ Гл.: Piosenki Sminne ludu Piskiego / Zbirał i przekładał Romuald Zienkiewicz. Kowno, 1851; Довнар-Запольский М. В. // Исследования и статьи. Киев, 1909. Т. 1; Палескае вяселле / Укл. і рэд. В. А. Захаравай. Мн., 1984.

⁵ Гл.: Никольский Н. М. Происхождение и история белорусской свадебной обрядности. Мн., 1956. С. 54.

⁶ Гл.: Ліс А. С. Жніўныя песні. Мн., 1992. С. 143.